

Balowski, Mieczysław

Aforismus jako literární žánr

Opera Slavica. 1993, vol. 3, iss. 3, pp. 1-10

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116729>

Access Date: 14. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

AFORISMUS JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ

Mieczysław Balowski

*Z genialnej myśli można
usunąć wszystkie słowa.
(St. J. Lec)*

Považujeme-li aforismus za literární žánr, měli bychom také analyzovat jeho vlastnosti, protože "konwencjonalny może być każdy garunek literacki. Jeżeli jego podstawowa wyznaczni-ki strukturalne zostały ustabilizowane. a on sam zdobył równowagę wewnętrzną"¹. Podíváme-li se do historie aforismu, zjistíme, že aforismus má "vnitřní rovnováhu". Aforismus (z řečtiny - rozdělení, popis, dosažení jistoty) je v polské literární teorii definován jako stručně vyjádřená, vtipná nezřídka ironicky zabarvená originální myšlenka či soud, zakládající se obvykle na srovnání, protikladu nebo rozporu. Jde tedy o krátkou pregnantní literární formu reflexivního, popřípadě satirického rázu. Původně aforismus vyslovoval nějaký důležitý poznatek, zásadu určitého vědního oboru...² Obdobnou definici lze najít i v jiných literárně-teoretických slovnících.³ Na základě těchto definic můžeme odvodit invariantní vlastnosti aforismu:

1. krátkou (stručnou) formální stavbu, jež je tvořena nejčastěji jednou nebo dvěma větami.
2. "hlubokou moudrost" v podobě zobecnění jisté pravdy, originálního soudu či myšlenky, zachycené v satirické nebo přinejmenším vtipné podobě, která však čtenáře zároveň nutí k zamyšlení.
3. dvoudílnou strukturu, obdobnou jako u stavby antiteze, paradoxu nebo srovnání.

I když jsou definice aforismu velmi stručné, měl by se dát na jejich základě rozlišit např. aforismus od sentence. To je však ve skutečnosti valice těžké, a proto se podívejme blíže, co se za tímto problémem skrývá. Definici doplníme též několika poznámkami z oboru jazykovědy, které nám mohou pomoci při řešení tohoto nesnadného úkolu.

1. Krátkost aforismu

Neschopnost vyjádřit se, mnohoslovnost nebo zbytečné natahování výpovědi je již odedávna považováno za znak nepříliš bystrého rozumu, za hloupost. Při formulování svých myšlenek dospěli spisovatelé k co největší stručnosti. I když ze svých výpovědí odstraňovali zbytečná slova, přece jen nezapomínali

na poetičnost textu, což vedlo k zapojování stylistických figur do textu. Literární útvary se tak stávaly krátké a plastické, slovo v nich zachycené bylo stále pružnější, svou polohou zahrnovalo větší část universa, což vyhovovalo aforistům, kteří chtěli vyjádřit myšlenku s univerzální platností. Např. v aforismu *By dojsé do źródła. trzeba piynać pod prąd* (St. J. Lec) neznamená slovo źródło pramen nebo počátek řeky či potoka, ale je zde synonymem pro počátek jistého jevu, jeho prvotní stav. Toto slovo pak ovlivňuje význam sousedních slov, a právě díky němu chápeme další slovo *dojsé* ve významu poznat. Na tuto změnu významu slov źródło a *dojsé* má vliv také přítomnost frazeologismu *piynać pod prąd*.

Krátkost aforismu je rovněž ovlivněna použitím metaforických a frazeologických struktur. Např. v aforismu *Pocałunek Judaszów zamyka usta* poetom (St. J. Lec) je krátkost formy dána použitím dvou frazeologismů - *pocałunek Judasza* a *zamykać komuś usta*.

Dalším způsobem jak dosáhnout krátkosti formy je užití rutinních (stereotypních) konstrukcí. V tomto případě může spisovatel pominout tzv. slova popisná, kterým je čtenář schopen čtenář porozumět i bez dalších pokynů. Takovými typickými strukturami používanými v aforismech jsou:

1. definice: - *Wariant - siła argumentacji przed prawem.* (W. Brudzinski)
2. dialogická struktura: *Arcydzieło pojmie nawet głupi. Ale jakże inaczej.* (St. J. Lec)
3. uvedení zobecnujícího pojmu před rozvitím myšlenky: *Z optyki: wszystko wygląda z daleka wieksze.* (St. J. Lec)

Díky těmto konstrukcím apeluje autor aforismu na znalost čtenáře, který je pak schopen zasadit skladbu do určité stylistické roviny, do níž náleží i samotný aforismus. Bez pomoci těchto konstrukcí by čtenář nemusel text pochopit.

2. Moudrost aforismu

Sledujme následující aforismy St. J. Lece:⁶

(1) *W jednej z damskich łazienek pałacu w Łańcucie stoi uroczy rokokowy bidecik Marii Antoniny. Jestem zdegenerowany: na widok tego kosztownego naczyńka królowej myślałem o rewolucji francuskiej.*

(2) *Wszystko należy poświęcić człowiekowi. Tylko nie innych ludzi.*

(3) *Bogu - co boskie, cesarowi - co cesarskie. A co ludziom?*
 Již na první pohled se tyto tři útvary liší. První se týká vyslovené osobních prožitků autora, kdežto ostatní se již netýkají bezprostředně osoby autora a mají širší platnost. I když jsou všechny tři útvary obsaženy v jedné sbírce, nemůžeme je všechny považovat za aforismy, přestože každý z nich vyjadřuje jistý úsudek o životě člověka.

V prvním případě se myšlenka skladby vztahuje k biografii jedince (zde autora) s určitými charakterovými vlastnostmi, znalostmi, zvyky a je výsledkem momentální reflexe, která je ovlivněna také jeho náladou. Čte-li tento útvar osoba, která

má jiné charakterové vlastnosti nebo je ovlivněna jinou náladou, pochopí ji jako autorovo vyznání, které nevyovídá mnoho o skutečnostech, jež zahrnují oba účastníky komunikace, tj. autora i čtenáře, ale spíše o skutečnostech, které se týkají pouze autora. Jiná situace nastává u ostatních příkladů. Skutečnosti v nich obsažené jsou společné všem lidem. V jejich odrazu najde každý část sebe a všední reality. Každý je může verifikovat a začlenit do svého souboru životních zkušeností a rad. Takové myšlenky slouží všem lidem, ulehčují jim orientaci v pravidlech, kterými se řídí svět. Výsledkem je pak to, že čtenář hledá v každém díle zakódovanou myšlenku, která mu umožní jiný pohled na svět a dovolí mu pochopit jeho protiklady. Chce-li čtenář najít onu moudrost, musí se začíst do konvence díla, nesmí se dát zvíkat jeho povrchovou strukturou, a proto musí brát zřetel také na mnohovýznamovost díla a individuální způsob zachycení pravdy.

Upřesněme však, že se zde nejedná o mnohovýznamovost jako spíše o dvojitý význam aforismu. Aforismus totiž funguje ve dvou sémantických rovinách (plánech): základní a přenesené, tj. metaforické. První tvoří něco jako svrchní obal aforismu, druhá je pak nositelem oné "hluboké myšlenky, moudrosti aforismu". Když autor zachycuje určitou pravdu, volí pro její zobrazení věc, událost nebo jev ze zásoby vlastních zkušeností nebo ji zachytí v nadčasových kategoriích. V prvním okamžiku čtenáře pohltí základní významová rovina. Pokud je v aforismu načrtnutý jev natolik sugestivní a odpovídá skutečnosti, v níž se čtenář sám nalézá, čtenář neuvažuje zpravidla o jeho nadčasové platnosti. Někdy se stává, že načrtnutý plán nezachycuje jev tak, jak čtenář čekal, tj. nekryje se s jeho stereotypním pohledem. Např. po přečtení aforismu: Ludzie rosna i zabijają się o to, kto jest wyższy. (St.J.Lec) se ihned naskytne otázka, zda výška závisí na lidech. Nesouhlasí-li něco, hledáme pak druhý plán, metaforický, a teprve pak nacházíme pravé vyznění skladby. Správnou interpretaci je tvrzení - "Čím jsme starší, tím více děláme všechno proto, abychom byli nejdůležitější osobou ve společnosti." Kdybychom odstranili povrchovou strukturu díla, a tím i jeho dvojitý význam, zničili bychom i aforismus, z něhož by se stala pouhá sentence nebo maxima.

Aforismy jsou výtvořem určitého jedince, odrazem moudrosti, kterou tento jedinec v životě načerpal a kterou podává pomocí určité zásoby jazykových i nejazykových prostředků. Je to konstrukce subjektu-člověka, který je přesvědčen o obecné platnosti vlastních názorů, odkazujících k souboru názorů a konvencí přijatých ve společnosti, k platnému myšlenkovému systému. Používá stylistické, v širším smyslu jazykové figury, které jsou srozumitelné v určitých společenstvích. Například La Rochefoucauld udělal ze sebe jediného vyvoleného, který podává onu absolutní pravdu o relativitě jevů světa. Byl o oné relativitě přesvědčen a formuloval ji jako absolutní pravdu. Obdobné stanovisko zaujímají také současní polští aforisté, kteří se snaží odhalit proměnlivost a nestabilitu hodnot tohoto světa. Z této pozice tvoří díla, která jsou jako celek konečným vynálezem, proti němuž není možné odvolání. Přitom, jak píše N. Federenko, aforisté jsou lidé s uměleckým citem

a smyslem pro detail, kteří se snaží nahlédnout do samého nitra, do duše jedince i podstaty jevu, kteří zobrazují hluboké životní procesy, a nejen jejich obvykle vnímané vnější projevy. Mají hluboké znalosti v oblasti kultury, literatury či historie, ale vyznaží se též v zákonitostech, kterými se řídí svět, jeho jevy a zviklanosti. Často na to bezprostředně navazují a vyžadují od čtenáře, aby i on měl stejné znalosti jako oni. V případě, že čtenáři nedisponují stejnými znalostmi jako autor, nebudou moci nalézt myšlenku v aforismu skrytou, např. To smutně. Když člověk ma osiągnięcia na miarę Krawca i kłęski na miarę Fidasza. (W. Brudziński)

Někdy aforisté nežádají na čtenáři, aby znal realie nebo postavy, které se vyskytují v aforismu. Pak často nahrazují vlastní jména nebo názvy jen jejich prvním písmenem nebo jakýmkoli jiným písmenem abecedy, které je obecně považováno za symbol neznámé, např. Należy podziwiać sprawne funkcjonowanie poczty: w mieście N. doręczono list nieznanemu sprawcy. (W. Brudziński)

Kariera Iksa: krótkie wspięcie. (W. Brudziński)

V těchto případech vztahuje čtenář aforismus ke známému konkrétnímu prostoru, v němž dílo dostává poetický význam a univerzální pravda je tak ještě více zdůrazněna.

3. Dvojdílnost aforismu, teze a její negace

Při čtení aforismu lze pozorovat dvojdílnost zobrazované skutečnosti, která spočívá v načrtnutí jisté jevu, jenž je v další části dokreslen a zachycen tak, že se dostává do protikladu s částí, která by měla být jednoznačná, např.

Sumienie miał czyste. Nie używane. (St. J. Lec)

Naved najpiękniejsze nogi gdzieś się kończą. (J. Tuwim)

První část nazýváme teze, druhou negace teze. Protiklad negace a teze nevede k negování pravdivosti teze nebo k rozbití díla na dva samostatné texty, ale pouze mění význam díla, přehodnocuje je⁸. Např. v aforismu:

Gdy jesteś na szczycie, masz wymówkę - nie można iść dalej. (St. J. Lec)

část Gdy jesteś na szczycie (...) nie można iść dalej je výchozím bodem, tezí. V protikladu s touto jasnou formulací je obrat masz wymówkę. (Když se nacházíme na vrcholu, nemůžeme jít dál nahoru. Proč je do této jasné formulace vložena ona "výmluva?") Tímto způsobem autor uvádí do pohybu mechanismus metaforizace textu: być na szczycie - być u mocy, nie można iść dalej - nemuset se zdokonalovat, dále se rozvíjet. I když negace (mieć wymówkę) neguje tezi, nevylučuje ji přesto z textu, pouze mění její obsah a význam.

Každý aforismus obsahuje element, který uvádí čtenáře do dané situace, a element, který do jisté míry mění význam první části literárního útvaru. Jestliže se objevuje teze, lze očekávat, že se v textu objeví také její zdůvodnění (odůvodnění). Připomeňme si, že aforismus zachycuje absolutní pravdu, která nepodléhá verifikaci, proto v aforismu nemusí být zviditelněna složka motivační. Věty a jejich ekvivalenty (tzv. zdanioidy),

kteře se vyskytují v pozicích, kde bychom nejspíše očekávali odůvodnění - zdůvodnění teze, nemají za cíl přesvědčit odběratele o pravdivosti teze, ale spíše tezi jen negují jako ve výše uvedeném aforismu. Jejich funkcí není zdůvodnění teze pomocí negace, ale její resemantizace.

Tyto dva elementy mají za následek, že čtenář nemůže vysvětlit pouze se základním významem lexému, protože by to vedlo k nepochopení textu. Čtenář musí nejdříve určit opozici teze a negace, a pak sémanticky přehodnotit tezi dle návodu obsaženého v negaci. Ve většině případů je to velmi jednoduché, děje se tak téměř automaticky, jelikož soustava teze-negace je založena na lineárnosti textu (např. Lecův aforismus o člověku - 2). Občas se vyskytují i struktury v nichž jsou negace začleněny do toku teze. Je tomu tak buď z důvodů sémantických nebo expresivních. Pokaždé však dochází k popření teze a objeví se mechanismus metaforizace textu.

Sémantická odlišnost, která porušuje významovou spojitost (koherenci) těchto dvou aforistických elementů, je výsledkem vědomé činnosti autora. Aby tyto dva elementy nefungovaly jako dva odlišné texty (zvláště v případě souvětí), musí spisovatel najít takovou jejich společnou vlastnost, která mu umožní spojit tezi s negací do jediného celku. V analyzovaném příkladu jde o subjekt a objekt člověka. Aforista uvádí čtenáře do poetické oblasti jazykové filozofie pomocí dvou sfér reálií, které si vzájemně odpovídají a jejichž elementy si také vzájemně odpovídají. Adekvátnost tohoto druhu je možná v rovině sémantické (to je téměř pravidlem) nebo v rovině gramatické.

4. Spojitost aforistického textu (jeho koheze a koherence)

Při zkoumání aforismu docházíme k závěru, že se jedná o jazykovou jednotku, v níž vznikají různé strukturální a sémantické relace, tedy že se jedná o text. Text je dle definice jednotkou určenou "na podstawie badań określonego obszaru parole. zwartego z punktu widzenia treści i ustrukturuwanego ze względu na sekundarne cele komunikacji (więc np. ze względu na cel estetyczny, perswazyjny, zabawowy, rytualny itd.)"¹¹ Bylo by logické, kdyby v aforismu fungovaly stejné mechanismy jako ty, které podmiňují samu existenci textu.

Dříve než se soustředíme na úvahy o kohezi a koherenci aforistického textu, musíme si vyjasnit některé terminologické záležitosti. V klasických definicích textu¹² je věta chápána jako element textu. Jiné syntaktické jednotky (např. tzv. równoważniki zdania) bývají považovány za jednotky nesamostatné, podřízené větám. U většiny aforismů můžeme s tímto východiskem souhlasit. existuje však řada aforismů, které nejsou tvořeny větami vůbec. Kam je zařadit?

Někdy se objevují útvary, v nichž nelze równoważniki zdania převést na věty beze změny smyslu díla. Navíc slovo má v aforismu mnohem širší význam než v jiných textech. Uživeme-li v aforismu nějaké slovo, můžeme mu dát i nový širší význam, např. Wyzysk człowieka przez człowieka. A więc ludzki? (St. J. Lec)

Možná by bylo vhodné rozšířit pojem textové jednotky o další význam - "nie będące zdaniem lub, ściślej. nierozpatrywane jako zdanie. lecz ukształtowane intonacyjnie-interpunkcyjnie tak jak zdanie." ¹³ Tyto jednotky nazýváme podle Boguś slawského "vétoidy" (pol. zdanioidy). Aforistický text je tedy z hlediska syntaktického složen z vět a vétoidů, tj. jednotek větám na roven postavených, anebo jen z jednoho druhu těchto jednotek. Takový výklad textu zdůrazňuje jeho závislost na autorovi, který předpokládá potencionálního odběratele. Odběratel pak musí brát ohled na celou semiotickou strukturu díla, tj. na jeho gramatickou a sémantickou strukturu. Rovina gramatická čtenáři napovídá, v jakých strukturních kategoriích je význam díla zachycen (stereotypní šablona, dialog, forma definiční atd.). Pochopení gramatické roviny díla je obzvlášť těžké tam, kde se jedná o útvary vícečlenné, u nichž pozornost čtenáře více přitahuje rovina sémantická než rovina gramatická. Aby čtenář text pochopil musí autor do- držovat zásadu textové koheze a koherence. ¹⁴ V rovině gramatické jde zejména o zásady tematicko-rematické struktury (dále jen T-R), v rovině sémantické se pak jedná o zásadu dodržování sémantické spojitosti významů. S tematicko-rematickým členěním se setkáváme ve všech aforismech, i když ne vždy ve stejné formě. Ve strukturách dvou a vícevětých bude tema v jiné formě než ve strukturách jednovětých. V následujícím příkladu je T pojato tradičně jako zájmné slovo nebo jako opakování výrazu, který náleží k rematu (dále jen R) předchozí věty, např.: Kogut opiewa nawet ten poraaniek. w którym idzie na rosół. (St. J. Lec)

V příkladech patří T k odvozenému významu, ale není problé- m ho nalézt: Iczworonogi staja na tylnych konczynach. Czieso się robi dla żarcia i ze strachu. (St. J. Lec)

T může být zachyceno též formou dialogické struktury, v níž je patrná explicitní spojitost v rovině obsahu i formy, např.: Co to jest chaos? To ten ład. który zniszczono przy stworzeniu świata. (Lec) nebo spojitost implicitní, např. Czy wyprodukowanie ludzi się opłaca? Kto wie, jaki procent będzie sprzedawny. (St. J. Lec)

Poněkud odlišná je situace v oblasti koherence, tj. sémantické spojitosti pro níž platí zásada kategoriální spojitosti. ¹⁵ Existují samozřejmě také spojení, která nesplňují zásadu sémantické spojitosti, ta se však uplatňují ve stylistických figurách, tj. metafoře, porovnání atd. A právě v tomto narušení koherence textu je třeba hledat vysvětlení jejich významu.

Mezi polskými aforismy se objevují texty sémanticky spojitě (koherentní) a pak také texty s porušenou kohezí. První skupinu lze pak ještě dělit do dvou podskupin. Do první podskupiny patří aforismy, které splňují kritérium koherence textu. V těchto aforismech jsou všechny výrazy použity ve svém základním významu, takže jejich přítomnost v textu nevyvolává žádné významové asociace. Např.: Zdarza się. że ktoś stawia sobie pomnik za to właśnie. że stawia sobie ten pomnik. (St. J. Lec)

V druhé podskupině se nacházejí texty, jejichž sémantická spojitost je sice zachována, ale některé jejich výrazy lze

chápat i v jiném než původním významu, i když smysl je dán kontextem. Ten však nevyklučuje situační reinterpretaci textu, např.: Osięgnął dno, aby go wyłowiono jako perłę. (W. Brudziński).

Do druhé základní skupiny spadají díla, v nichž je kategoriální spojitost významů předem vyloučena. O těchto aforistických textech však nemůžeme říci, že jsou koherentní. Jejich koherence je totiž dána spojitostí metaforických významů jednotlivých významů. Autor v takovém díle uvádí jevy, události nebo vlastnosti, které patří ke vzájemně se vylučujícím pojmovým kategoriím. Mezi nimi jsou však vždy aspoň dva elementy, které se vzájemně nenegují a určitým způsobem se vzájemně podporují, např.: Można oczy zamknęć na rzczywystość, ale nie na wspomienię. (St. J. Lec) V uvedeném příkladu se vyskytují tři pojmové kategorie: 1. jména abstraktní (wspomienia), 2. jména reálných objektů (oko), 3. názvy pohybů (zamykać). Pojmové kategorie 2 a 3 se vzájemně úplně nevyklučují, stejně jako se vzájemně nevyklučují ani elementy pojmových tříd 1 a 3. Podstata tohoto jevu leží na straně odběratele textu, který se v takových případech zaměří na stylistické figury (např. nie wiedzieć = zapomenout na minulost) nebo srovnává v textu použitá jazyková spojení s různými stylistickými figurami (przymykać oczy na coś).

Mohli bychom říci, že literární útvary spadající do druhé skupiny nejsou koherentní, ale není tomu tak, protože v těchto textech fungují textověstylistické mechanismy, jež zároveň korigují odchylky od gramatické normy. V druhé skupině jde tedy o zajímavý způsob výstavby aforistického textu, který získal u čtenářů stálou oblibu.

5. Aforismus jako jazykový projev

Tvrdíme-li, že aforismus je literárním žánrem, zároveň jej tím řadíme k množině jazykových komunikátů, které fungují v relaci autor (zde spisovatel) - odběratel (zde čtenář). Tradiční schéma jazykové komunikace (produktor - komunikát - receptor) nelze u aforistických textů uplatnit, protože sdělování formou aforismu je mnohem složitější než informovat někoho ústně. Spisovatel vytvoří text v krátkém časovém intervalu, jako tomu je u ústního projevu, ale disponuje delším časovým intervalem, v němž může text, než ho odevzdá čtenáři, doplnit, opravit nebo změnit. Spisovatel také nemá možnost sledovat reakce čtenáře, takže vlastně neví, proběhne-li úplný nebo jen částečný komunikativní akt. S ohledem na tyto skutečnosti musí spisovatel brát ohled na schéma komunikace vytvořené J. Lalewiczem 16, které zachycuje zároveň okamžik vzniku komunikátu i okamžik recepce textu: 1, Já píšící - text; 2, Text - já čtoucí. Toto dvouvrstevné fungování psaného textu vytváří jisté komplikace. Za prvé vytváří z tohoto druhu komunikace jednostranný akt bez možnosti opravit nebo doplnit svou výpověď. Za druhé musí autor předem předvídat určitou situaci a stav vědomí odběratele (čtenáře). Východiskem by bylo vytvoření tzv. situačních rámců (ram sytuacyjnych, wprowadzających),¹⁷

kteře by odběrateli umožnily rychle pochopit intence autora. Tuto funkci plní částečné struktura díla, jež je neměnná a typická. Na druhé straně jsou aforismy literárními útvary určenými nikoli pasivnímu odběrateli, naopak jsou to díla, v nichž autor požaduje od čtenáře, aby se zapojil do diskuse, např.

Skąd wiatr wie, w którą stronę wiać. (St. J. Lec)

Nie każda noc kończy się świtem. (St. J. Lec)

Odběratel by se do diskuse měl zapojit podle pravidla: "Konverzuj tak, jak to v daném okamžiku vyžaduje předpokládaný cíl nebo směr diskursu,¹⁸ protože komunikace probíhá jen tehdy, když jsou jevy v jednom prostoru a čase těsně spjaty s jevy v jiném prostoru a čase."¹⁹ Tento aspekt je velmi důležitý hlavně u aforismů, jejichž recepce je složitější než např. u sonetů, písní či vyprávění. V případě aforismu musí čtenář znát nejen čas a místo události, o které autor píše, ale také vztah této události k místu a času události současných. Krátkost a stručnost díla vyžaduje jen lakonický popis či spíše jen oznámení události. Situace je navíc komplikována jazykovou nepřesností²⁰ a stylisticko-gramatickými, často novátorskými, strukturami.

Složitost percepce aforismu objevil W. Grajewski a snažil se jí řešit na základě dialogového stroje, který "tak tnie potok mowy, że jako produkt powstaje zdarzenie dialogowe lub cała seria takich zdarzeń."²¹ Grajewski zobrazil dva způsoby fungování aforismu jako dialogické výpovědi. Z tohoto hlediska by se měl čtenář soustředit hlavně na negaci lexikální struktury díla a na její reorganizaci pomocí kritických nástrojů hodnocení síly slova. Je rovněž možné negovat stylistické kontrasty a v nich obsažená zobecnění. Takto dospějeme ke konfrontaci s pravdivými zkušenostmi čili z tzv. "nahým faktem života". Dříve je však nutno dodržet primární způsob interpretace textu, tj. směr jeho percepce zleva doprava. Např. v aforismu: Pluskwy gniżdżą się nawet w ramach obrazu świata. (St. J. Lec) dojde čtenář k významu díla lineárním způsobem (percepce zleva doprava), tj. celkový význam díla je pro něj spojením základních či odvozených významů všech výrazů, z nichž je text vytvořen. Tak je tomu také v případě stylistických figur - srovnej úsek textu "ramy obrazu świata." Tento způsob percepce je však nedostatečný u aforismů typu: Pocięsam się ze gwiazdy, które toną w jeziorze, są niezamieszkałe. (St. J. Lec)

Tento text nestačí jen přečíst zleva doprava, protože se v něm vyskytuje dvojitá sémantická relace mezi pravou a levou stranou textu a mezi pravým a levým významem, kterou je třeba interpretovat v obou směrech. Je tedy vhodné, aby percepce takového díla probíhala nejprve zleva doprava a pak opačně, což nám ostatně napovídá druhá část díla. Nejdříve určíme význam první a druhé části díla, pak celý text přečteme zleva doprava a zároveň vezmeme v úvahu opravený smysl celé skladby. Ještě zřetelněji je to vidět v textech s frazeologismy.

Jaké jsou předpoklady k takovému chápání aforistického textu? Aforismus je řečovým aktem a jako každý řečový akt je do určité míry determinován strukturálním rozvrstvením literárních žánrů. I když se jazykověda nevyhýbá zkoumání řečových

aktů delších než jedna věta, jen málo lingvistů se zaměřuje na zkoumání tzv. řečových žánrů.

Je nutno podotknout, že tvoření aforismů není pouhým opakováním stále stejných struktur. Jejich autoři, jak jsme již zjistili, se často vyhýbají gramaticky správným větám. Často porušují jejich strukturu, někdy až ke hranici pochopitelnosti. Tyto inovace nejsou zase až natolik novátorské, aby je čtenář nemohl pochopit. Ke správnému pochopení aforismu vedou čtenáře také řečové žánry, které jsou v našem případě vhodnější než Austinovy řečové akty. Jejich základním cílem je illokuční záměr. "Autor vyraza svoje mysli. intencje, emocje, ale czyni to w kontekście wyobrażonych, antycypowanych i zakładanych jako punkt wyjścia sądów, intencji i emocji swoich adresatów."²² Pro aforismy jsou to tyto žánry:

chci vám říci něco velmi důležitého o X

doufám, že to víte (možná ne), ale často si to neuvědomujete

chci zkusit (když to píšete), jestli se také vy na to díváte stejně jako já

píšete: představte si, že píšete Y

doufám, že víte, že to nepojmenovávám přímo a našli jste podobu X a Y a také dvouvrstevnost mé výpovědi

píšete tak proto, že chcete, aby přečtení toho, co jsem napsal, vás donutilo k přemýšlení a udělalo vám radost, když najdete skrytou myšlenku.

Tato definice aforismu musí aspoň prozatím doplnit, eventuelně i nahradit dosavadní nepřesnou definici tohoto literárního žánru. Dosavadní definice aforismu zachycuje jen ty vlastnosti, které mohou mít i jiné kratší literární útvary, např. sentence, maxima, gnóma, apophtegmat. Krátkosti a "hlubokou moudrostí" se nevyznačuje jen aforismus, ale také sentence nebo gnóma. Dvoudílná stavba díla je kompozičním prostředkem rovněž u maxim nebo apophtegmat. Dále je ještě nezbytné upozornit na jazykové charakteristiky aforismu a na illokuční záměry aforistických textů, protože teprve pak bude možné určit vlastnosti, které jsou charakteristické pouze pro aforismus.

POZNÁMKY:

¹ SAWICKI, S.: Poetyka. Sacrum. Mit, Warszawa 1976, s. 22.

² Słownik literární teorie, red. VLAŠÍN, Š., Praha 1977, s. 11; srov. také polskou definici aforismu: "zwięzłe sformułowanie. zwykle jednozdaniowe. ogólnej prawdy o charakterze filozoficznym. psychologicznym czy moralnym, odznaczające się stylistyczną wyrazistością i błyskotliwością... Mechaż niżm wypowiedzi aforystycznej opiera się na chwytach antytezy i paradoksu" (Słownik terminów literackich, Ossolineum 1976, s. 12)

- 3 Např. v Cassel's Encyklopedia of Literature, London 1953, díl I., s. 246; Reallexikon, Berlin 1958, díl I., s. 94-95 atd. Podrobněji viz: TÁBORSKÁ, J.: Úvaha o aforismu jako uměleckém žánru, Česká literatura XXIX, 1981, s. 206-218.
- 4 Słownik jazyka polskiego, red. SZYMCZAK, M., Warszawa 1986, díl III., s. 788.
- 5 Srov. MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy liš teraturou, Bratislava 1973 (zde: Štylistický model literárš ního diela) a také PUZYNOVÁ, J.: Lingwistyka a problem roš zumienia tekstu, poradnik Językowy 1984, seš. 4, s. 408-416; BALOWSKI, M.: Struktura językkowa aforyzmu (na mateš riale polskim i czeskim), Opole 1992.
- 6 Aforismy se nacházejí ve sbírce: LEC, St. J.: Myšli nieucziesane, Kraków 1972, s. 22.
- 7 FIEDORENKO, N.: Metkost slova, Moskva 1975 (zde: Úvod: Afos ristika kak žanr slovesnogo isskustva).
- 8 Srov. BALOWSKI, M.: Spójność tekstu aforystycznego. In: Wariancja w języku, Opole 1991, s. 178-186.
- 9 Srov. BALOWSKI, M.: Aforyzm jako komunikat językowy, Sprawozdania OTPN, Opole 1990, s. 22-28.
- 10 KWIATOWSKI, J.: W imieniu Abła. In: Myślę, więc jestem. Kra- ków 1974, s. 294-303.
- 11 Srov. Model tekstu, Pamłetnik Literacki 1984, č. 2, s. 329-354.
- 12 Srov. Mluvnice češtiny, díl III., Praha 1990; a také Grama- tyka współczesego języka polskiego, Warszawa 1990, díl III. a jiné.
- 13 BOGUSŁAWSKI, A. : Słowo o zdaniu i o tekście. In: Tekst i zdanie, Wrocław 1983, s. 9.
- 14 Srov. WOJSZCZUK, J.: Tekst spójny czy po prostu tekst? In: Tekst i zdanie, Wrocław 1983, s. 223-229.
- 15 Sémantickým kategoriálním propojením rozumíme dovolené spojení, spojení kategorie objektů skutečnosti nebo kategoš rle vlastností skutečnosti.
- 16 LALEWICZ, J.: Komunikacja językowa i literacka. Ossolineum 1975, s. 74.
- 17 Srov. MELEUC, S.: Structure de la maxime, Langages 1969, č. 13, s. 66-99; USPIENSKIJ, B.: Strukturnaja obščnost rozličš nych vidov isskustva na materiale životopisi i literatury. In: Rechres sur les Systemes signifiants, Hague 1973.
- 18 Srov. GRICE, H.P.: Logika a konwersacja. In: Język w świetle nauki, Warszawa 1980, s. 96; a také RICOEUR, P.: Wydaš rzenia i sens w mowie, Teksty 1972, nr 6.
- 19 MILLER, G. A.: Psychologia i komunikacja. In: Język w świetle nauki, Warszawa 1980, s. 157; srov také VIEWEGH, J. - HLAWSA, J.: Psychologie aforismu, Česká literatura XXVI, 1978, s. 430-437.
- 20 Srov. PUZYNOVÁ, J.: d. c., s. 408-410.
- 21 GRAJEWSKI, W.: Maszyny dialogowe. In: Dialog w literaturze, Warszawa 1977, s. 219.
- 22 WIERZBICKA, A.: Genre mowy. In: Tekst i zdanie, Wrocław 1983. s, 135.